

Et liv i stor stil

– men bare for de få

Et stilfullt levesett med elegant utstyrte hjem gjorde sitt inn- tog blant borgerskap og embetsstand i 1700-tallets Norge. Det skulle gjerne vises frem, først og fremst i de rike handelshuse- ne i byene, men også hos de mer velstæn- de embetsmenn, redere og skipperne.

Slik kunne det se ut når samfunnets absolutte elite svingte seg i dansen tidlig på 1800-tal- let. Bildet viser Oslo historiske dansegruppe i tidsriktige kostymer i aksjon i ballsalen på Bogstad gård. Ballsalen var stor, hele 130 kvadratmeter, og ble oppført som et eget tilbygg vestover etter at Peder Anker over- tok godset i 1772. Salen er i dag innredet som på Ankers tid, med originale møbler og lyse- kroner. På veggene henger malerier trolig kjøpt av Peder Anker selv og hans tre brødre på deres reise rundt i Europa i 1760-årene. En slik dannelsesreise, eller «grand tour», som den også ble kalt, hørte med til den europeiske overklassens utdanning gjennom 1700-tallet og inn på 1800-tallet. Målet var å tilegne seg språk, få innblikk i andre kulturer og skaffe seg kunnskaper innen historie, filosofi og politikk. I tillegg til denne aristo- kراتiske allmenndannelsen ville deres far at de skulle få utdanning i handels- og industri- fag. Etter et år ved universitetet i København var brødrene Anker i Tyskland, Italia, Frank- rike, England og Sverige.

Foto: Lars Erling Mikkelsen/Bogstad gård.

Norsk Folkemuseum på Bygdøy i Oslo åpner i 2019 en ny og stor kulturhistorisk utstilling som skal vise borger- skapets og embetsstandens betydning for fremveksten av det moderne Norge. Utstillin- gen spenner over tidsrommet fra 1600 til 1914, en periode der Norge gjennom økende handel og kulturutveksling tok stadig mer del i større globale forbrukstrender og idéstrøm- ninger. Norsk Folkemuseum vil sette søkelys på enkeltmen- nesker som gjennom sine handlinger skapte nye forut- setninger for fremtiden. I en serie artikler vil Aftenposten Historie ta for seg de for- skjellige tidsepokene og de som bidro til å sette preg på dem.

AV ULF
ANDENÆS
Historiker
og journalist

Forbildene ble hentet ute i Europa. I noen kretser var forbindelsen med kontinentet og De britiske øyer livlig.

Blant høydepunktene var bygninger prydet med rokokkostilens finesse i utsøkt formspråk og utsmykningsglede.

Et overskudd for dem med skaperevne var det blitt. Trelasthandelen opplevde en glanstid. En klasse av trelasteksportører innkaserte en fortjeneste uten tidligere sidestykke. Gylne tider var det også på kysten, der denne handelen hadde fått skipsfarten til å blomstre.

Et innbringende partnerskap

Blant de største i Christiania var familiene Collett og Leuch.

Ikke bare hadde de tjent seg grunnrike. I tillegg hadde de knyttet seg til hverandre med tette bånd, både som forretningspartnere og som partnere i ekteskap i flere slektledd. Samarbeidet ble så nært at de forente sine krefter i et felles firma, handelshuset Collett & Leuch.

Den engelske stamfaren for den norske Collett-familien, James Collett (1655–1727), kom fra et handelshus i London som hadde spesialisert seg på innførsel av trelast fra Norge. I 1683 besøkte han sin forretningsforbindelse Peder Nielsen Leuch i Christiania. De kom så godt overens at Collett giftet seg med Leuchs datter Karen, ble boende i Christiania og tok borgerskap i byen. Trelastimportøren i London var blitt trelasteksportør i Norge.

Alt syntes å ha klaffet for denne Londonkjøpmannen i Christiania, der han ble en av byens rikeste menn, om ikke den rikeste, hedret av kongen med tittelen kommerseråd. Han fikk mange kjente etterkommere i vårt land, blant dem en av grunnlovsfedrene på Eidsvoll i 1814, Johan Collett. Berømt blant de inngiftede i slekten var forfatterpionéren Camilla Collett, Henrik Wergelands søster, gift med jusprofessoren Peter Johan Collett.

Norske formuer skapt av en brann

«Uten den store brannen i London i 1666 ville ikke Collett blitt en ledende familie i Christiania», sa noen.

Katastrofebrannen det året betydde at London som en av Europas største byer måtte bygges opp nærmest fra grunnen av. Dette hadde bidratt mest av alt til gullalderen for norsk trelast.

Bogstad gård sett fra vannet. Hovedbygningen er oppført i årene 1760–80 i klassisistisk byggestil, en arkitekturstil som hadde antikkens greske og romerske arkitektur som forbilde. Peder Anker overtok i 1772, og utvidet og innredet hovedbygningen til å bli Norges største og fremste residens, en posisjon Bogstad hadde helt frem til Slottet sto ferdig i 1849. Parken på 130 dekar er en av Norges eldste landskapsparker. Den ble anlagt i en engelsk romantisk stil av Peder Anker rundt 1780, med slyngede kanaler, karpedammer, andedam, små vannfall og broer. Både som spiskammer og som rekreasjonssted har parken spilt en stor rolle for verter og gjester under viktige forhandlinger, ikke minst i 1814. Nede ved vannet sees den rekonstruerte utgaven av Peder Ankers lysthus. Foto: Lars Erling Mikkelsen/Bogstad gård.

Bildet viser «de Ankerske plankestabler» på havnen i Christiania. Mannen med ryggen til skal være John Collett. I bakgrunnen sees lysthuset med barokkhagen som hørte til Paleet. Paleet ble reist av Christian Ancher (1711–1765) midt på 1700-tallet. Ut mot sjøen fikk han anlagt en barokkhage, som allerede i 1760-årene ble åpnet for publikum som byens første park. Lysthuset ble reist av sønnen Bernt Anker. Paleet ble i 1801 testamentert til offentlige formål, og ble blant annet brukt som kongebolig på 1800-tallet. Akvarellen malt av engelske John William Edy er et minne om banebrytende forlagsvirksomhet og tidlig turisme: Edy var sommeren 1800 i Norge for å samle motiver for forleggeren John Boydell. Edys bilder vitner om at Norge nå var i ferd med å bli et reisemål for engelskmenn. Foto: Eidsvoll 1814.

Jo mer trevirke de trengte i England, Skottland, Nederland og Danmark, desto mer kunne tas ut fra Østlandets dype skoger, med kortere seilas til markedene enn det var for konkurrentene rundt Østersjøen og i Nord-Amerika.

Kramkar med full klaff

Stamfaren for Colletts partnere i Leuch-familien var et av de sjeldne eksempler på at det gikk an i 1600-tallets Norge å slå seg opp fra enkle kår til å bli en av de rikeste i landet. Dette var en tid med sterk rangorden. Folk kjente sin plass på samfunnsstigen og de aller fleste forble parkert der. Peder Nielsen Leuch (1636–1693) var et lysende unntak. Han hadde startet opp som skreddersvenn og kramkar,

viste seg som en forretningsbegavelse som fikk pengene til å yngle, og forente sin dyktighet i handel med særs gunstige ekteskap.

To ganger giftet han seg med rike enker som ikke bare hadde arvet mye fra sine fedre, men dertil hadde hatt svært så velhavende ektemenn.

Ekteskap som karriere

Leuchs første giftermål var med datteren til Morten Lauritzen Ugle, Anne Mortensdatter, som var enke etter en fremstående kjøpmann, Peder Madssøn av den skotskattede Kinck-slekten. Annes far var en av Christianias mest kapitalsterke borgere, som hadde vært långiver til kongemakten og kjøper ved salgene av krongods. Gjennom dette hadde

han ervervet Bogstad gård med underbruk, skoger og sagbruk, og dertil en lang rekke andre gårder og skogeiendommer i Aker og Bærum, blant dem Vækerø, Ullern, Øvre Bestum og Grini. Ekteskapet med Morten Ugles datter hadde dermed innbrakt Leuch det som ble Bogstad- og Vækerøgodset i Nordmarka for ham og hans arvinger, et gods som under skiftende konstallasjoner i eierfamilie har ruvet i hovedstadens omgivelser til denne dag.

Etter den første hustruens død var ikke det andre ekteskapet mindre fordelaktig for Leuch. Denne gang giftet han seg inn i den mektige og fornemme Krefting-slekten, som hadde innvandret fra Tyskland. Hans annen brud var Alhed Johansdatter Krefting, datte-

En flott samovar eller temaskin som denne hørte med til et velutstyrt tebord. Den er laget i 1788 av sølvmed Sivert Torsteinson i København og er prydet med Københavns bymerke og Collett- og Anker-familiens våpen. Den sto ganske sikkert på bordet når fruene i huset tok imot sine visitter. Te og kaffe var nye og eksklusive drikker som ble stadig mer populære utover på 1700-tallet. Men det var så dyrt at det bare var byborgere og embetsfamilier på landet som hadde råd til å drikke det jevnlig. I sin dagbok fra Bogstad gir Morten Leuch innblikk i at kaffe og te var faste innslag i hverdagslivet morgen, middag og kveld, og det samme gjaldt sikkert når de oppholdt seg i byen. Mathia Collett utstyrte Bogstad med en kinesisk gongong som hørt overalt i gården og hagen. Alle måtte møte innen ti minutter etter at det var slått på gongongen, ellers fikk de hverken te eller kaffe. «Orden og skikk» måtte håndheves også i det frie livet på lystgården Bogstad.

Foto: Anne-Lise Reinsfelt/Norsk Folkemuseum.

ren til godseier Johan Krefting, som eide Bærums verk.

En askeladd fra 1600-tallet

Leuch ble rådmann i Christiania, der han gjennom sine ekteskap og egne kjøp var blitt en betydelig gårdeier.

I sum en overbevisende klassereise for en med karriørestart som omvandrende kramkar. Det lød som en askeladdhistorie.

Også med sin lokale norske bakgrunn var Leuch et unntak innen sin tids overklasse, der det ellers var familier av utenlandsk herkomst som dominerte. Hans etterkommere

På fine sommerdager ble det gjerne servert te og kaffe i hager og lysthus. Dette er en silhuett av et teselskap i hagen hos familien Christie i Bergen. På bordet troner temaskinen. Klippekunsten har vært kjent siden antikken. Som portrettform var silhuetter på mote i Europa fra ca. 1750 til utover på 1800-tallet. De ble utført av både profesjonelle og amatører. Denne silhuetten er i privat eie.

Foto: Norsk Folkemuseum

befestet Leuch-familiens posisjon som en av de aller rikeste familier i landet, og alliansen med Collett-familien gjorde dem ikke fattigere.

En gullkantet allianse

Noen generasjoner senere var det duket for giftermål mellom arvingene Morten Leuch (1732-1768) og Mathia Collett (1737-1801). 6. mai 1758 var Christiania vitne til et sisetets-

bryllup av klasse. De nygifte var født inn i to av landets mest formuende familier og tilhørte begge et internasjonalt nettverk av slektninger og forretningsforbindelser på begge sider av Nordsjøen.

Den 26 år gamle brudgommen Morten Leuch hadde på forhånd arvet både Bogstadgodset og medeierskapet i handelshuset Collett & Leuch, drevet av de to familier. Med Mathia ved sin side hadde han midler til å

bygge tre boliger som var standsmessige så det holdt: En av dem var brudeparets byhus i Rådhusgaten 13, som hadde stått ferdig til bryllupet, intet vanlig krypinn for et nygift par, men et vakkert palé for de to, med et tallrikt tjenerskap. Rett rundt hjørnet lå den storartede gården til Mathias familie, Collettgården, i Kirkegaten 15, som i vår tid er gjenreist på Norsk Folkemuseum etter at den ble revet i 1939.

Lysekroner kom for fullt inn i herskaphusene utover på 1700-tallet. Når det var invitert til fest, strålte hele huset. Fløydørene til spisesalen ble slått opp, og lyset skinte over bord som bugnet i sølv og krystall. Det var luksus og eleganse, det ble danset i høye saler med lysekroner og speil i forgylte rammer hvor stråleglansen fra prismene spilte i alle regnbuens farger. Bildet er fra en tidligere utstilling på Norsk Folkemuseum.

Foto: Anne-Lise Reinsfelt/Norsk Folkemuseum

Lysekroner laget ved Nøstetangen glassverk, anlagt i Hokksund i 1741. Den er fra 1760-årene, som var en blomstrende periode for norsk glasskunst. Foto: Haakon Harriss/Norsk Folkemuseum.

Romslige boforhold

Med sitt hjem i byen fullført og innredet kunne Morten og Mathia ta fatt på oppgraderingen av den andre boligen, familiens landsted på Bogstad. Det ble et nytt herregårdsanlegg, som et lite slott. Mortens svoger, tremenning og forretningspartner, James Collett den yngre, stilte nå opp også som hans arkitekt for byggearbeidene som var i gang i årene etter 1760.

Den tredje boligen som ekteparet bygde, var en ny, staselig hovedbygning på Vækerø, erstattet av et nygotisk inspirert murpalé 100 år senere.

Hovedbygningen på Bogstad ble oppført etter franske forbilder, forteller konservator Geir Thomas Risåsen ved Norsk Folkemuseum. Dette var tiden for de mange lystgårder utenfor Norges byer. Lystgårdene var bondegårder i det nære omland. De ble tatt i bruk av overklassen til sommerboliger, herskabelig bebyggd, vanligvis med en forpakter eller bestyrer som bodde der fast og drev jorden.

Tilbake til naturen

En lystgård fylte en dobbelt oppgave. Den skulle være tilfluktssted i landlige omgivelser, slik dette ble lovprist av tidens fremste ånder med Frankrikes Jean-Jacques Rousseau i spisen. Under hans motto «Tilbake til naturen» kunne man unnsnippe den varme årstids tvil-somme stank og dunster i den tidens byer som manglet sanitære anlegg.

Ifølge samtidige beskrivelser var Christianias rennesteiner stillestående kloakker med fast og flytende avfall fra husene, – ikke sær-

Man kan knapt overdrive prestegårdens betydning for kunnskaps- og kulturformidling i Norge. Hagen var en viktig del av prestegårdsanleggene, både til pryd og matproduksjon. Ideale for utforming ble hentet fra utlandet, og de forseggjorte prestegårdshagene var med på å spre hagekunsten over hele landet. Denne akvarellen, som viser Torvastad prestegård i Rogaland, er malt av Marie Abel og er en kopi etter Johan F.L. Dreiers prospekt fra 1816. Det sies at Dreier tok seg noen friheter i fremstillingen av hus, hage og omgivelser, men bildet viser hvordan prestegårdshagen kan ha sett ut, med nøye inndelte felter og fiskedam. Foto: Norsk Folkemuseum.

skilt innbydende på en lummer sommerdag. Da var det mer tiltalende å søke seg ut i det grønne. Samtidig kunne lystgården skaffe jordens grøde til herskapene i byhusene, sommerbeite og vinterfôr til deres hester.

Det gode liv på landet

Alle norske byer hadde slike lystgårder i omegnen. Blant de mest kjente utenfor Christiania nevnes Oslo Ladegård, Bygdøy kongsgård, Mangelsgården, Linderud, Frogner, Bogstad, Schafteløkken og Ullevål. Omkring Bergen, landets største by, der velstanden fortsatt bygget på landets eldste store eksportvare – fisk – var Damsgård, Stend, Store Milde, Lønningen, Landås, Kronstad, Alvøen, Fjøsanger, Frydenlund, Fantoft, Hop, Lysekloster, Bellevue, Fastings Minde, Christinegård, Elsesro med flere.

Tilsvarende var Lade og Leangen utenfor Trondheim, Ledaal utenfor Stavanger, Austad og Gulskogen nær Bragernes og Strømsø som ble til Drammen, Refsnes ved Moss, Rød ved Halden, Nøisomhed ved Molde, Ulefoss ved Skien og en rekke andre.

Mange av de tidligere lystgårder ble senere selvstendige herregårder med helårs bosetning for eierne, noen ble revet eller sterkt innbygget på grunn av byenes vekst.

Etter Napoleonskrigene ble det norske handelsborgerskapet hjemsoekt av nedgangstider og konkurser. For stadig flere ble det tyngende å opprettholde to herskabelige husholdninger. De måtte velge mellom å beholde byhuset eller å satse på lystgården som fast bolig.

Et hjem for overklassen

Om Morten Leuch og Mathia hadde Bogstad

som en lystgård uten sidestykke, så var også byhuset i Rådhusgaten 13 i særklasse. En så flott og luksuriøs innredning var det knapt sett maken til i 1700-tallets Christiania. Stuen der gjester ble tatt imot og festsalene innenfor ble utstyrt med det ypperste kunsthåndverk som var å oppdrive.

Lederne for den tidens handelshus drev gjerne virksomheten hjemmefra, slik at deres byhus hadde både bolig, kontor og rom for selskapsværelser under samme tak. Morten Leuchs og Mathias hus var fra første stund blitt et midtpunkt for byens selskapsliv, forteller førstekonservator Kari Telste ved Norsk Folkemuseum i sin beskrivelse av innredningen.

Rammet av skjebnen

Det unge parete hadde tilsynelatende alt hva de kunne ønske seg i livet og mer til. Men de fikk erfare at lykken ikke kan kjøpes for penger.

En sorg for dem må det nok ha vært at de forble barnløse og dermed ikke greide å sikre en arving for det blomstrende handelshus. Så rammer skjebnen: Morten Leuch dør, bare 36 år gammel, i 1768, under et besøk hos slektninger på herregården Hafslund ved Glomma.

Noen år etter Mortens død skapes en ny allianse i overklassen: Hans enke Mathia gifter seg på nytt, i en om mulig enda mer standsmessig forbindelse denne gang: Hennes ektemann nummer to er den navngjetne Bernt Anker (1746–1805). Ikke nok med det: Pleiedatteren som hun og Morten hadde oppfostret i mangel av et eget barn, Anna Elisabeth Cold, foreldreløs, men av god familie,

gifter seg med Bernt Ankers bror, Peder Anker (1749–1824).

Herskap og tjenere

Bernt Anker er trelasthandler, reder, verkseier, godseier og kammerherre, en aristokratisk skikkelse med rundt 30 tjenere i husholdningen. Det var Bernt Anker som hvert år sendte sitt lintøy til England for å få det vasket der – formodentlig på eget skip. Om han var rik fra før, antas han etter dette ekteskapet med en av Norges mest velhavende kvinner å ha blitt Norges aller rikeste i sin generasjon. Ved hans død ble formuen beregnet til eventyrlige 2,3 millioner riksdaler. Anker-brødrene får en adelstittel som kronen på verket.

Etter bryllupet med Bernt Anker flytter Mathia inn i hans herskabelige residens Paleet ved sjøkanten i Christiania, som etter hans tid ble kongebolig frem til Slottet sto ferdig på midten av 1800-tallet. Nå er det Paleet som blir et midtpunkt for byens selskapsliv, med herregården Frogner som ekteparets lystgård på sommerstid.

Arv for en greve

Bogstad-godset, en arv etter Matheas første ektemann Morten, blir solgt til hennes nye svoger Peder Anker, som etter å ha giftet seg med Matheas pleiedatter Anna flytter inn på herregården i Sørkedalen med henne. Også Peder Anker er blant dem som senere deltar i riksforsamlingen på Eidsvoll i 1814. Han gifter bort sin datter Karen til landets fremste adelsmann og politiske lederskikkelse, grev Herman Wedel-Jarlsberg, som arver Bogstad-godset inklusive Vækerø og Bærum Verk etter ham.

Slik kunne eiendom og formuer sikres og overføres innen Christianias høyeste overklasse, gjennom oppsamlet kapital og strategiske ekteskap.

Et hus med prestisje

Huset som Morten Leuch og Mathia hadde hatt i Rådhusgaten 13, ble, etter Mortens død og Mathias nye samliv med Bernt Anker i Paleet, solgt til staten.

Fordi byhuset i Rådhusgaten var så overdådig innredet og så velegnet for representasjon brukte staten det til mange av sine offentlige formål.

Bygningen fikk tilføyet nabogården Kongens gate 6 og ble hovedstadens stiftsgård, det vil si sete for den fremste kongelige embetsmann i landsdelen, stiftamtmannen. Landet var på dette tidspunkt delt inn i fire stift, det vil si bispedømmer: Christiania, Bergen, Christianssand og Trondhjem; de hadde den gang en verdslig forvaltning under stiftamtmannen parallelt med den geistlige under biskopen.

Morten Leuchs hus, nå under navn av Stiftsgården, ble i tillegg embetsbolig for kongens

stattholder i Norge, og etter at stattholderembetet ble avskaffet, ble den statsministerbolig. Gården ble sete for overhoffretten, på 1700-tallet høyeste domstol i den norske del av riket, og for den nye norske Høyesterett de første årene etter 1814. Den rommet også kontorer for regjeringen, og i noen år (1785-1802) også lokaler for hovedstadens bibliotek, Deichmanske. Etter 1814 holdt statsrådet møter her for saker som kunne besluttes uten kongens nærvær.

I 1913 ble gården revet for å gi plass til Sjøfartsbygningen. Før rivningen ble Morten Leuchs stue og festsaler samt to andre interiører fra tiden som stiftsgård gitt som gave til Norsk Folkemuseum, der de inngikk i Bysamlingen. De vil få et nytt liv i de nye utstillingslokalene som åpner i 2019. De er blant de fineste interiørene i museets samlinger, skriver førstekonservator Kari Telste i sin omtale.

Prestegården – et midtpunkt i bygda

Innen embetsmannskulturen hadde prestegårdene en spesiell plass.

Ved reformasjonen var kirken blitt lagt direkte under kongemakten. I tillegg til å ta seg av de åndelige anliggender var presten samtidig kongens mann i bygda. Prestegården var et midtpunkt i ethvert lokalsamfunn – hvert sogn – landet rundt. Presten fikk større nærhet til allmuefolket og kom i berøring med flere sider av deres tilværelse enn andre typer embetsmenn. Han førte kirkebøkene og holdt gjennom dette oversikt over befolkningen, hadde tilsyn med skolene og for det som fantes av sosial omsorg for de vanskeligstilte.

Prestegården var en utpost for folkeopplysningen og var ofte den fremste gården i

Den tyskfødte presten og folkeopplyseren Peter Heinrich Wolff kom til Sandsvør allerede som 25-åring og virket som sogneprest der i 39 år. Wolff satte dype spor etter seg i lokalsamfunnet og sørget blant annet for å innføre skolegang i prestegjeldets kirkesogn, seks år før forordningen om allmueskole kom i 1739. Portrettet av ham henger i Efteløt kirke. Foto: Kirkekantoret i Sandsvør.

Snart 300 år etter kan det være litt av en jobb å gjenskape fortidens prakt. Malerikonservatorene Helene Skoglund-Johnsen og Anne Milnes arbeider med å konservere lerretpapetene fra 1730-årene som prydet veggene i salen til sogneprest Peter Heinrich Wolff (1700-1770) på Lie gård i Ytre Sandsvør. Wolff fikk dessuten utsmykket rommet med rik dekorasjonsmaling i taket og på brystpanelet i anledning giftermålet med sin andre kone i 1759. Interiøret skal stilles ut i den nye utstillingen som åpner på Norsk Folkemuseum i 2019.

Foto: Haakon Harriss/Norsk Folkemuseum.

bygda. På steder uten et godt vertshus – og det var de fleste – var det som regel på prestegårdene at representanter for øvrigheten og rangspersoner på reise fikk sitt losji. Kona på prestegården hadde ikke bare ansvaret for den mangfoldige husholdning. Etter hvert påtok hun seg også oppgaver i forbindelse med velgjørenhet og det kirkelige foreningslivet som senere vokste frem.

Embetsmenn hadde sjelden fast lønn på den tid. De måtte leve av inntektene som embetet innbrakte. Lenge besto livsgrunnlaget for en prest av avling og avkastning fra prestegården, og i tillegg det som fra gammelt kunne tilkomme ham i andel av tiende og avgifter. Forskjellen mellom et fett og et magert prestekall gjenspeilet forskjellen mellom rike og mindre rike prestegårder.

Prest med ry for trolldomskunster

Noen av prestene var fargerike personligheter, og noen gikk det gjetord om. En av disse var Peter Heinrich Wolff (1700-1770), sogne-

prest i Sandsvør i det nåværende Kongsberg gjennom nærmere 40 år, en mann det ble fortalt historier om på folkemunne lenge etter hans død. Folk trodde han hadde overnaturlige evner og at han hadde vært eier av Svarteboka, forteller Geir Thomas Risåsen.

Wolff var tysk, med bakgrunn fra borgerskapet i Hamburg, og hadde kommet til København som student. Der var han blitt kjent med hoffpredikanten hos kongen, den senere biskop i Bergen, Marcus Müller. Wolff fikk holde preken for kong Frederik 4. og kronprinsen, den senere kong Christian 6., og ble etter dette «allernaadigst beskikket at være sogneprest i Sandsvør præstegjeld». Mange tyskere gjorde karriere i Danmark-Norge fordi store tysktalende områder i Slesvig og Holstein hørte til riket, slik at det tyske fikk mye innpass blant det danske.

Berget fra forfall

Wolff var samtidig byggherre. Prestegården hadde ved hans ankomst til sognet vært i forfall; han satte den i stand og utvidet den, i stor

grad for egen regning, til å bli et stilfullt gårdsanlegg, beskrevet som det flotteste i bygda. Senere kjøpte han en gård i tillegg, til egen kostnad og for eget bruk. Hovedbygningen der ble staselig utført, innvendig rikt dekorert. Da den måtte vike plass for et nytt våningshus i 1908, ble store deler av interiøret overtatt av Norsk Folkemuseum, der det vil inngå i de planlagte nye utstillingslokalene.

Presten Wolff må ha vært en holden mann som har hatt råd til dette byggeriet med all sin utsmykning. Hadde han arvet etter sin fars handelshus i Hamburg?

Ved å bevare noen av de beste rommene til Morten Leuch i Christiania, kaptein Nordberg i Arendal og presten Wolff i Sandsvør kan museet vise hvordan velstående borgere og embetsmenn og redere og skipper innrettet sine hjem i siste halvdel av 1700-tallet.

Redere og skipper

En særskilt gren av det nye borgerskapet vokste frem langs kysten, ikke minst på Sørlandet. Der lå det godt til rette fra naturens hånd, med naturlige havner i hver vik, trevirke til skipsbygging og tømmereksport, kyndighet i båtbygging, sjømannskap blant lokale folk og nærhet til Vest-Europas fremste havner.

En slitt og tilsynelatende uanselig tallerken som allikevel bærer en viktig historie. Den ble funnet da eiendommen Strømmen ved Arendal ble revet i 1911, og fulgte med til Norsk Folkemuseum da husets storstue ble tatt inn i museets samlinger. Tallerkenen fra omkring 1780 er på baksiden stemplet Wedgewood. Initialene KN står for Knud Nordberg, som den gang var eier av huset på Strømmen. Han var skipper i englandsfart, og opprinnelig må tallerkenen ha vært del av et større middagservice som han har bestilt på en av sine mange reiser. Familien eide flere store te- og kaffeserviser, noe som tyder på at Nordberg og hans kone Dorthe Hirschholm hadde en utstrakt selskapselighet. Tallerkenen skal sammen med deres stue inngå i Norsk Folkemuseums nye utstilling.

Foto: Haakon Harriss/Norsk Folkemuseum.

Skutene dro ut fullastet med trevirke og vendte tilbake med et rikholdig utvalg av forbruksvarer og mer kostbare gjenstander.

De velstående sjøkapteiner og redere var blant de kjente skikkelser langs Skagerraks og Nordsjøens kyster. En representant for skipperborgerne på Sørlandet var Knud Jensen Nordberg (1752-1810) på gården Vestre Strømsbu ved strandstedet Strømmen nær den blomstrende sjøfartsbyen Arendal. Kapteinen seilte i nordsjøfart, for det meste på England, mens hans bror Thomas Nordberg, bosatt i Kristiansand, seilte i langfart til havner i Amerika og i Østen.

Under hammeren

Ved Knud Nordbergs død i 1810 var alt gått under hammeren på auksjon. Hustruen Dorthe Christine født Hirschholm var gått bort fire år tidligere. Innbo og løsøre fremsto som et bredt utvalg av importerte gjenstander, særlig fra England.

En innredet finstue fra kaptein Nordbergs hus er tatt vare på av Norsk Folkemuseum, som vil gi den en plass i de nye utstillingslokalene.

Blant handelsborgerne fantes store kontraster: Noen få og svært rike trelasthandlere levde som grever, mens høkere og småhandlere hadde en krambu til livets opphold. Mellom disse ytterpunkter var håndverkerne i de ulike laug, med vekslende inntekter. Bøndene på landsbygda fortsatte ennå å leve på gammelmåten, mens småkårsfolket i by og land hadde nok med å greie seg på et tilnærmet eksistensminimum, fra dag til dag og fra hånd til munn.

Illustrasjoner og billedtekster: Trond Bjorli, Kari Telste, Erika Ravne Scott og Marie Fongaard Seim, Norsk Folkemuseum.

Lesning:

Finn Holden: *Christian IVs by. Livet i Kvadraturen* (2012).
Arno Berg: *Det gamle Christiania* (1965).
John Peter Collett og Bård Frydenlund (red.): *Christianias handelspatrisiat* (2008).
Dag-Ivar Rognerød og Jiri Havran: *Christiania - Kvadraturen i Oslo* (1998).
Museumsbulletinen, utgitt av Norsk Folkemuseum. Bidrag fra Geir Thomas Risåsen, Kari Telste og Erika Ravne Scott. Artikkelteksten bygger også på samtaler med disse forfattere. Geir Thomas Risåsen: *Borgerskapets Arkadia - 1700- og 1800-tallets lystgårder. Fortidsminneforeningens årbok* (2010).
Slektshistorier: *Norske Slægter 1912*.
Alf Collett: *Familien Collett* (1872) og *En gammel Christiania-Slægt* (1883).
Hans Nicolai Anker: *Familien Anker* (1990).
Reidar Krefting: *Slekten Krefting* (1972).
Oslo byleksikon.
Norsk biografisk leksikon.

PÅ DENNE DAG

1902: Under en lunnsj mellom journalisten Géo Lefèvre og redaktøren Henri Desgrange i sportsavisen L'Auto blir ideen om Tour de France unnfanget.

20 november

1949: 30 av 31 passasjerer og hele besetningen på fire omkommer da et nederlandsk fly styrter i skogen ved Hurum under innflyvning til Fornebu. Blant passasjerene var 28 jødiske barn, bare ett av dem overlevde. Barna var på vei fra Tunisia til en mellomstasjon i Norge før de skulle videre til sine nye hjem i Israel.

FØDT: Nadine Gordimer (1923-2014). Sørafrikansk forfatter. Mottok Nobelprisen i litteratur for 1991. Forfatterskapet kretser rundt moralske spørsmål og rasespørsmål, og omfatter bl.a. *En verden av fremmede* (1958), *Æresgjesten* (1971), *Bevareren* (1975), *Burgers datter* (1979), *Julis folk* (1981), *Min sønns historie* (1990) og *Reisen alene* (1994).

Var aktiv i anti-apartheidbevegelsen, og ble medlem av ANC mens organisasjonen fortsatt var forbudt.

Fortsetter side

29